

Svaté zoroastrijské ohně a jejich svatyně

Oheň je považován za čistý symbol, skrze který se uctívání směřuje k Ahura Mazdovi a k ostatním božstvům zoroastrismu. Ve všech zoroastrijských rituálech zaujímá přední roli a bez jeho přítomnosti nemůže být žádný obřad kompletní (Strausberg 2004: 127).

■ Miroslav DUDÍK

Univerzita Karlova v Praze

Avestský a staroperský termín užívaný pro oheň je átarš, páhlavský a novoperský je ádur (Choksy 2007: 230). Oheň je považován za symbol světového řádu aša, tzn. „pravda, harmonie“ (Jasna 59, 2-4), který představuje všeobecnou koncepci dění v přírodě stanovenou všem dobrým stvořením Ahura Mazdou. Věřící neboli strážci a udržovatelé tohoto řádu kladou ve svém životě velký důraz na morální hodnoty, jako jsou pravda, čest, poctivost, oddanost atd., které se nacházejí v jasném protikladu se základními principy stoupenců zlého ducha Angra Mainju. Pilířem jejich úsilí je přinést úpadek a záhuby tomuto světu a všemu dobrému. Pro odolání útoku musí lidstvo uctívat Ahura Mazdu a jeho božské stoupence, čímž sdílí s dobrými bohy velký cíl o postupném přemožení zla a restaurování světa do původní podoby. Oheň byl také zbožštěn a uctíván jako Átar, syn Ahura Mazdy, který je také velebený jako „Pán domu“ (Jasna 17, 11). Podle Bundahišnu byl oheň použit Ahura Mazdou k vytvoření lidí a všech dobročinných zvířat jako mužský element zrození. Eschatologická písmna tvrdí, že konečná obnova a oprava vesmíru neboli jeho uvedení v řád by se uskutečnilo prostřednictvím tohoto živlu (Choksy 2007: 230).

Každé dobré stvoření je ve spojení se skupinou nižších bohů tzv. Ameša spentas, tj. „svatých nesmrtelných“, kteří byli stvořeni Ahu-

ra Mazdou a představují deifikaci jeho dobrých kvalit. Jejich předurčením je ochrana, pozorování a podpora správných Mazdových principů v boji s přívrženci zla. Oheň je tak ve spojení s Aša Vahištou, „Nejlepší spravedlností“, jež vyjadřuje zbožštělý princip aši (Boyce 1979: 22-23).

Klasifikace mytologických ohňů

V Jasné a jejím pahlavském překladu je zmíněno pět mytologických ohňů, které jsou uctívány vedle Átara, syna Ahura Mazdy (Jasna 17, 11; Klíma 1985: 226): oheň Berezisavah (vznešeného užití) – plane před Ahura Mazdou a králi; oheň Vo-hufrijána (dobrý a přátelský) – dli v tělech lidí a zvířat; oheň Urvážišta (nejblahodárnější a nejužitečnější) – sídlí ve stromech a rostlinách; oheň Vážišta (nejvíce podporující) – je v oblacích; oheň Spěníšta nebo Vahrám (nejštědřejší) – ten, který se používá na světě při zaměstnáních. V některých novoperských poselstvích se setkáváme ještě se šestým ohněm tzv. ohněm Neryo-sang (Strausberg 2004: 133).

V bezprostředním kontextu s těmito pěti ohni se uvádí další tři, které jsou s ohněm Vahrám jako jedno tělo, právě tak jako oheň světa (Klíma 1985: 227): Ádur Burzén Mihr – spojen se sedláky a zemědělstvím; Ádur Gušnasp – válečnický oheň a Ádur Farnbag – kněžský oheň znamenající znalost víry. Středoperské texty jsou jednotné v tom, že tyto tři ohně existovaly už od prvotního stvoření Ahura Mazdy a s výjimkou rivájety k Dátestán-i dénik („Rozhodnutí náboženská“) se shodují v tvrzení, že tyto ohně byly usídleny na určitých horách (Strausberg 2004: 134). Ádur Gušnasp tak je dáván do souvislosti s nejznámějším ohňovým chrámem v Tacht-i Sulaimán („Šalomounův trůn“) v provincii Východní Ázerbájdžán.

Oheň Vahrám se nachází v těsném spojení s královskou mocí a vyka-

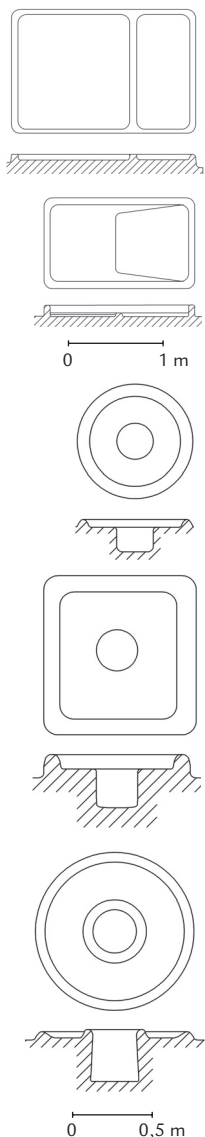
■ Obr. 3 Ohňový oltář typický pro achaimenovské královské reliéfy, hrobka krále Xerxa (486–465 př. n. l.), Naqš-e Rostam (<http://oi.uchicago.edu>)

zuje silný válečnický charakter, což vidíme v jeho asociaci s bohem Vahrámem resp. Verethragnou („Vítězství“). V několika středoperských textech se dozvídáme, že ve Vahrám ohni spočívá „Svatá sláva“ resp. „Blahodárná záře“ chvarrah, která bojuje proti duchovní a neviditelné lži.

Hierarchie ohňů

V sásánovských nápisech vysoko postaveného kněze Kartíra a krále Šáhpuha I. ze 3. století n. l. se vyskytuje trojí dělení ohně vypovídající o rozdílných místech založení vahrám ohňů (ádur í vahrám), ohňových svatyní (ádurán) a církevních ohňů (átachš) (Strausberg 2004: 134). Rozdělení se avšak zcela neshoduje v terminologii s ranějšími nápisy a vztah kategorií navzájem se jeví nesystematický.

Ohně nejvyššího stupně hořely kontinuálně, což vyžadovalo širokou organizaci chrámového personálu a také vysoké náklady na provoz svatyně. Novoperské texty vyjadřují nutnost založení sakrálního ohně nižší kategorie, která je označena jako átaš ádarán. Tento oheň může přitom fungovat jako náhrada za vahrám oheň.

■ **Obr. 1**
Rekonstrukce
pravouhloúhlých a
kruhových oltářů,
Geoksur, pozdní
4. tis. před. n. l.
(Khlopin 1992)

V moderním indickém zoroastrismu je dána přísná hierarchie trojitého dělení církevních ohňů (Strausberg 2004: 139): nejvýše stojí átaš bahrám (tj. vahrám oheň), dále átaš ádarán (také ádaryán nebo dare-meh) a nejnižší átaš dadgáh. Rozdíly mezi těmito třemi dnes platnými ohňovými kategoriemi se vztahují na posvěcovací postupy rituálního udržování ohně a organizaci chrámu, ve kterém je zaopatřován. V Íránu neexistuje v praxi žádný indický vzor srovnatelné hierarchie ohně (Strausberg 2004: 139).

Zoroastrijské rituály v současných chrámech ohně

Soudobý chrám poskytuje přístřeší pro posvátný církevní oheň, který je na tomto místě rituálně obstaráván a možnost vykonávat věřícími pravidelnou návštěvu. Na druhé stranu jsou chrámy dějištěm určitých kněžských rituálů. Ahura Mazda vytvořil hmotný svět, který je arénou pro zápas mezi oběma protikladnými principy a uctívání je jednou zbraní tohoto boje. Zoroastrijské rituály spojují síly dobra a koncentrují je v materiálních objektech. Věř se, že posvátné ohně jsou navštěvovány třikrát denně blahodárnými božskými bytostmi (Wadia 1992).

Ohně dvou nejvyšších kategorií, ádarán a bahrám, planou v átašgáh („místo, kde se uctívá oheň“) a neúčastní se obětních rituálů. Pouze třetí oheň nejnižší kategorie dadgáh může být užit pro obětní náboženské liturgie, které se praktikují uvnitř izišngáh neboli v rituálně očištěném místě vymezeného rýhou v podlaze. Proto disponuje každý moderní chrám nejméně dvěma církevními ohni a indické chrámy vyšší kategorie mohou mít dokonce i tři, z každé kategorie jeden. Átaš bahrám hoří kontinuálně, zatímco átaš ádarán a dadgáh nemusí být trvale hořícími (Strausberg 2004: 161).

Nejdůležitějšími představiteli zoroastrijských obětních rituálů jsou dva základní elementy: oheň reprezentující Ahura Mazdu a Mitru a voda představující Ahura Mazdu a Anáhitu (Choksy 2007: 342-344). Nejběžnějšími obřady, které jsou

■ **Obr. 2** Oltář ohně, Tepe Núše Džán (Roaf & Stronach 1973)

prováděny za přítomnosti átaš dadgáh, jsou obětování haomy, obětí baj, konaná ve výročních dnech na počest zemřelých ze strany syna nebo nejbližších příbuzných a obětí áfrínagáh, představující obřadní obětování Pánu moudrosti a jeho duchovním stvořením, které si žádá jejich požehnání na konkrétních jednincích, zesnulých nebo živých a na komunitě jako celku.

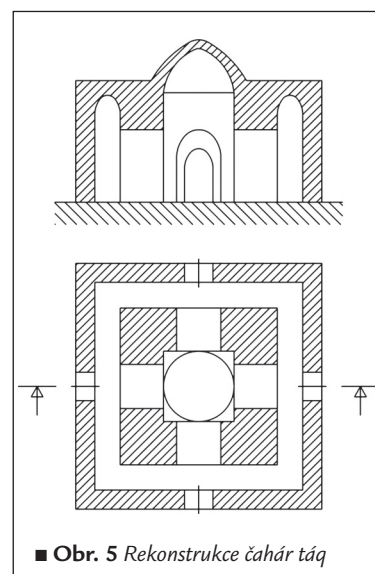
Současné zoroastrijské chrámy v Indii a Íránu se seřazují do tří typů podle umístění dvou nejdůležitějších částí, átašgáh (zvaný adurian) a dar-e mehr neboli „dvůr Mitry“, který obsahuje jeden nebo více izišngáh (Gropp 1969: 147-148). Buď obsahuje obě místa (typ agyari), nebo pouze jedno z nich (typ adurian nebo dar-e mehr).

Vývoj ohňových svatyní

Kult uctívání ohně má v oblasti centrální Asie a Íránu dlouhodobou tradici a nejstarší stopy jsou doloženy už od 4. tis. před n. l. V této dávné době oheň představoval nedílnou součást nomádského způsobu života a byl zdrojem tepla a ochrany. Přírodní živel byl zbožštěn a uctíván, jednak v domácím příbytku a následně ve kmenové svatyni, ve které můžeme vidět předstupu ohňových chrámů. V oáze Geoksur v jižním Turkmenistánu měli domácí svatyně oltář kruhového tvaru s nízkým výstupkem na

okraji a s dutinou uprostřed, naopak kmenová svatyně byla charakteristická obdélníkovým tvarem oltářem v poměru stran 1:2 (Obr. 1). V jedné sekci bylo situováno místo pro oheň a druhá možná složila pro uctívání vody (Khlopin 1992: 100). Podobné konstrukce se odkryly také na lokalitě Altin Tepe představující sídliště z doby bronzové.

Se změnou způsobu života kočovníků na usedlé rolníky, dochází ke vzniku prvních větších chrámů, ve kterých oheň hoří pod širým nebem opět na kruhovém nebo pravouhlém oltáři. Obětování haomy je široce praktikováno a svědčí o tom mnohé nálezy kultovního náčiní.

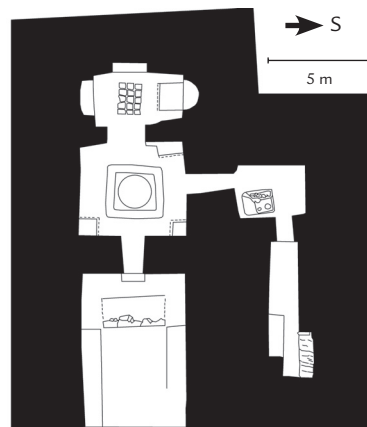
■ **Obr. 5** Rekonstrukce čahár táq

Spolu s ohněm byla uctívána také voda, která mohla mít lokálně i větší náboženský význam. Baktrijsko-margiánský archeologický komplex pocházející z doby od konce 3. tisíciletí do poloviny 2. tisíciletí před n. l. nám o tom přináší nesporné důkazy. Chrámy byly typické svou silnou obranou architekturou, jež se běžně užívala až do pozdní antiky. V chrámu na Togolog 21 v oáze Merv se odkryly dva velké nezastřešené oltáře v podobě hlubokých jam kruhového tvaru, vykopaných do země a vyložených cihlami.

Se vznikem prvních státních útvarů a seznámení se s vyspělejšími civilizacemi se začíná rýsovat samotný chrám ohně ovlivněný nově přichozími prvky. Svatyně na citadele Tepe Núše Džán je důkazem, že i Médové uctívali a obětovali tomuto přírodnímu živlu, ačkoliv není přesně jasné, jaké měl postave-

ní v jejich víře a zda byl držen kontinuálně hořící. Cella svatyně obsahovala oltář stupňovitě profilovaný směrem k vrcholu (**Obr. 2**).

Na skalních reliéfech královských hrobek achaimenovských králů v Naqš-e Rostamu je často zobrazován oltář ohně členěný na sokl, dřík a hlavici (**Obr. 3**). Sokl a hlavice jsou vyprofilované do třech stupňů, pravoúhlý dřík se zužuje mírně směrem nahoru a nese etážovitou prohlubeninu. Závěrem nejpřednějších badatelů je, že zoroastrijské obřady byly vykonávány uvnitř uzavřeného a pod širým nebem umístěného okrsku s ohňovým oltářem až do vlády Artaxerxe II. (404-359), kdy kněží ohně ustanovili jeho kult a začali mu stavět chrámy jako reakci na zavádění chrámového uctívání obrazu/idolu spojeného s bohyní Anáhitou. Tím se objevuje tendence uložit posvátný oheň do uzavře-

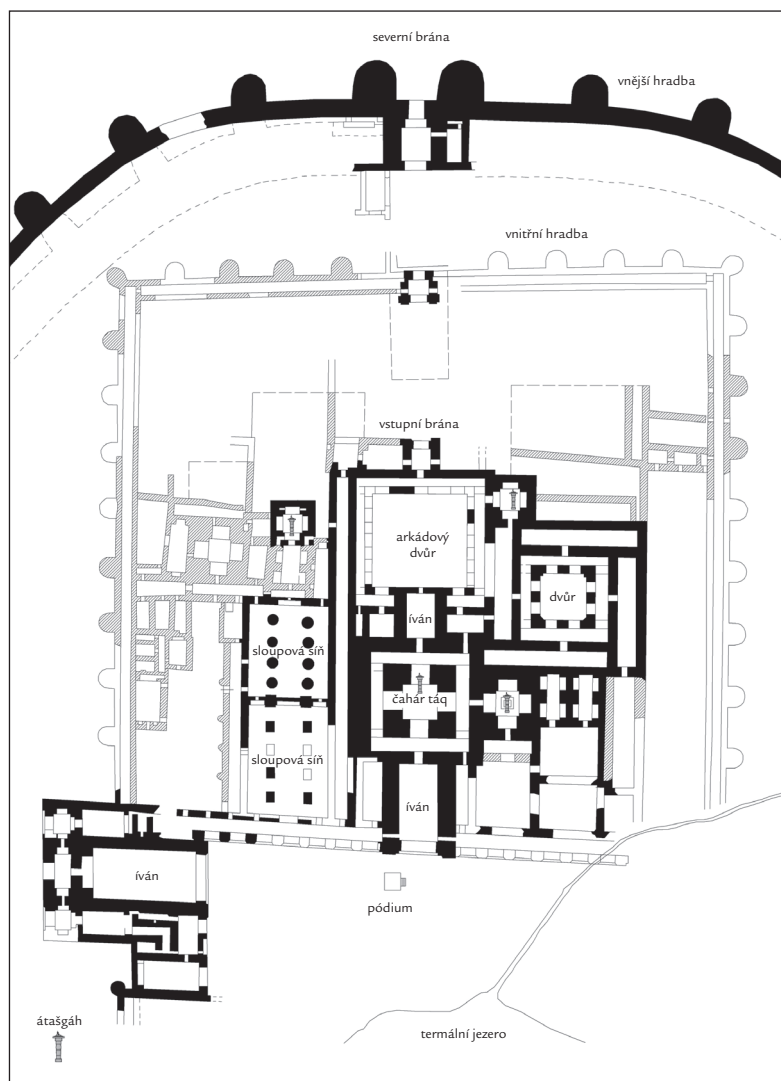

■ **Obr. 7** Chrám ohně, Mele Hairam (Kaim, 2004)

ného a zastřešeného átašgáh s představeným peristylovým dvorem.

Vývoj átašgáh se děje především ve způsobu zastřešení. Dřevěné trámoví nesené čtyřmi sloupy nahrazuje styl čahár táq (čtvercová místnost zaklenutá kupolí – **obr. 5**) s ohňovým oltářem uprostřed, který je typický pro sásánovskou architekturu. Nápadné je vyčlenění átašgáh a jeho oddělení od okolních částí komplexu. U památek sakrálního charakteru v předzásánovské době se obtížně stanovuje, zda se jednalo o zoroastrijské místo uctívání, či náleželo jinému náboženskému směru, sdílejí však ikonu uctívání. Architektura byla vytvářena převážně pomocí vepřovic a u významnějších svatyn z pálených cihel a kamene. Od partské éry dochází k rozsáhlé aplikaci valené klenby, kupole a ívánu. Problematické je stanovit umístění obětních prostorů izišngáh, které se pravděpodobně vyskytovaly v blízkosti átašgáh. U sekt podobných mazdaismu se mohlo obětovat přímo v átašgáh, jak svědčí například nálezy zvířecích kostí v Surkh Kotalu. Lokalizace ohně vyššího rituálního stupně se nacházela uvnitř čahár táq (např. chrám v Tacht-i Sulaimán – **obr. 6** – a Kúh-i Chwádža v íránské provincii Sístán), který je považován za předstupeň dnešního adurian, nebo v případě menších lokálních svatyn v pravoúhlé kupolové místnosti (chrám v Mele Hairam, jižní Turkmenistán – **obr. 7**).

Rekonstrukci sásánovského ohňového oltáře můžeme provést na základě archeologických nálezů a dle mincovního zobrazení.

■ **Obr. 6** Chrámový komplex, Tacht-i Sulaimán (Schippmann, 1971)

■ **Obr. 4**
Běžné zobrazení ohňových oltářů objevujících se na sásánoských mincích. Často bývá doplněn páry symetrických lvích tlap, stylizovanými kadidelnicemi a stuhami.

Nejběžnějším typem, který se objevuje na mincích od vlády Ardašira I. (224-241) do Kaváda I. (488-531), je oltář s dvojstupňovitou čtyřhrannou patkou (výjimečně trojitou) a hlavicí, s hladkým válcovitým dřikem a tenkou dvojstupňovitou deskou s otvorem na oheň na vrcholu. Často bývá doplněn páry symetrických lvích tlap, stuh vedených od paty desky (později omotává samotný podstavec) a stylizovanými kadidelnicemi (**Obr. 4**). Tomuto znázornění odpovídá také nález čtyř vápencových dříků a ohňové desky v Tacht-i Sulaimán. Od vlády Husrava I. (531-579) je dřík na mincích výrazně uprostřed zúžen a dává tvar přesýpacích hodin (**Obr. 4**). Takový typ oltáře známe z chrámu Kúh-i Chwádža a Mele i Hairam.

Bližší určení typu ohně na dané památce je prakticky nemožné, pokud nemáme k dispozici písemná potvrzení. Rozmístění určitě korespondovalo se zajištěním božské ochrany po celé íránské říši. Novoperské texty poskytují pravidla, podle kterých má átaš vahrám hořet v každém městě a větší vesnici, zatímco átaš ádarán v obci od stanoveného počtu zoroastrijských rodin. Nastává však otázka aplikování tohoto rozložení do prostředí sásánovské říše.

Ohně v átašgáh a v izišngáh mají mezi sebou vzájemný vztah, jelikož jsou všeobecně spojeny do jedné budovy. Vyšší oheň chrání svoji

mocí kultovní místo před nepřáteli a existuje předpoklad, že právě touto silou věřící během oběti vstupuje do duchovního kontaktu s bohem. Na druhé straně je oběť se svojí očisťující silou prostředkem, který dolů sesílá požehnání na obec a jejího vládce. Nápadný je sektářský charakter obětního kultu, který se vykonává daleko od očí veřejnosti.

Z fragmentů reliéfního zdobení a nástěnného malířství můžeme usuzovat, že chrámy byly pestře dekorovány a kolorovány. Začátek třetího století je sice spojen s obrazoborectvím sásánovských králů, ale pravděpodobně souviselo pouze s hlavním kultovním idolem, který musel být substituován příslušným ohněm. Figurální, zvířecí a florální zobrazení, doložené v chrámu Kúh-i Chwádža, byly běžné a charakteristické svým stylem. Snad pouze átašgáh nemohl nést známky znázornění boha. Dnešní chrámy jsou typické svým monotónním bílým vzhledem s portréty zaslužilých členů obce.

Současné chrámy ohně vykazují některé výrazné odlišnosti od svých starověkých předchůdců. Nápadné je umístění ohně vyšší kategorie v adurian dovnitř nebo vedle velkého shromažďovacího sálu resp. modlitebny (**Obr. 8**). Věřící se tak dostávají blíže do božské přítomnosti svatého ohně. U antických chrámů tento prostor mohl nahrazovat představený dvůr. Nebo naopak se vynořuje hypotéza, že sta-

rověký chrám ohně nesloužil pro každodenní bohoslužbu, ale jeho hlavním účelem byla ochrana obce věřících, která se zajišťovala prostřednictvím opečovávání svatého ohně a obětováním. Chrám tak mohl být přístupný pouze ve slavnostní dny. Chtěl-li laik obětovat vyšším božstvům, zastupoval ho při obřadu kněz, který převzal náležitý dar. Bližší spojení laiků se spirituálním světem bohů pak substituovaly soukromé svatyně v domácích příbytcích. Dnešní stav může být výsledkem těsného semknutí obce po kolapsu sásánovské moci a následně nevěli ze strany islámských vládců.

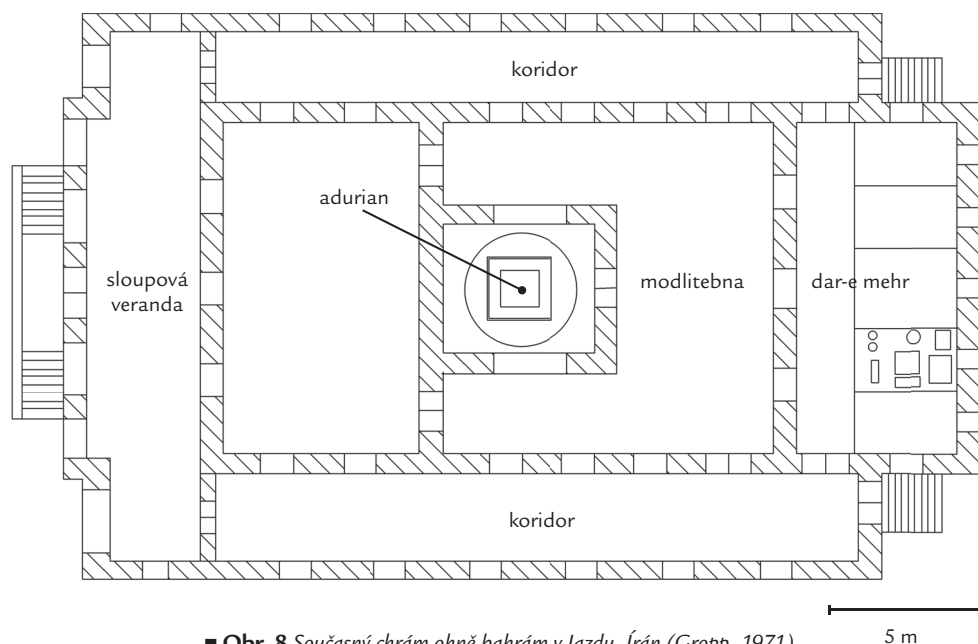
Literatura

- Boyce, M. 1979: Zoroastrians - Their religious beliefs and practices. London.
 Darmester, J. 1883: The Zend-Avesta - The Sirozash, Yasts, and Nyayis. In F. M. Müller (Ed.), The sacred books of the east (Vol. XXIII). Oxford.
 Gropp, G. 1969: Die Funktion des Feuertempels der Zoroastrier. Archäologische Mitteilungen aus Iran 2, str. 147-176. Berlin.
 Gropp, G. 1971: Die rezenten Feuertempel der Zarathustrier (II). Archäologische Mitteilungen aus Iran 4, str. 263-287. Berlin.
 Choksy, J. K. 2007: Reassessing the material contexts of ritual fires in ancient Iran. Iranica Antiqua, XLII, str. 229-269. Gent.
 Kaim, B. 2004: Ancient fire temples in the light of the discovery at Mele Hairam. Iranica Antiqua, XXXIX, str. 323-337. Gent.
 Khlopin, I. N. 1992: Zoroastrianism - Location and time of its origin. Iranica Antiqua, XXVII, Gent.
 Klíma, O. 1985: Oběti ohněm - Výběr z památek staóíránské středoperské literatury. Praha.
 Mills, L. H. 1887: The Zend-Avesta - The Yasna, Visprad, Afrinagan, Gahs, and miscellaneous fragments. In F. M. Müller (Ed.), The sacred books of the east. Oxford.
 Roaf, M., & Stronach, D. 1973: Tepe Nush-i Jan, 1970: second interim report. Journal of the British Institute of Persian Studies, XI, str. 129-140. London.
 Schippmann, K. 1971: Die iranische Feuerheiligtümer. Berlin.
 Strausberg, M. 2004: Geschichte - Gegenwart - Rituale. V Die Religion Zarathushtras (Sv. Band 3). Stuttgart.
 Wadia, R. V. 1992: Two rituals: The zoroastrian Yasna and afrinagan ceremonies [Film].

Summary

Holy Zoroastrian fires and their temples

The fire is known to be a pure symbol playing the important role in the worship of Ahura Mazda and their diviny followers. It takes the leading position in all ceremonies and any ritual can't be completed without his presence. Holy fires are divided into a few categories according to his usage and honorability. The fire temple contains two significant places - átašgáh for the holiest fire and izišngáh for sacrificing.

■ **Obr. 8** Současný chrám ohně bahráv v Jazdu, Írán (Gropp, 1971)